

Słownik terminów teatralnych

Akt- wyodrębniona kompozycyjnie i graficznie, spójna część dramatu, której zamknięcie stanowi zwykle jakieś istotne dla rozwoju akcji zdarzenie. Dramaty najczęściej zbudowane są z trzech (komedia) lub pięciu (tragedia) aktów, dramat składający się z jednego aktu nazywany jest jednoaktówką. Akt wywodzi się z *epeisodionu*, podział na akty obowiązuje od XVI wieku.

Adaptacja- parafraza, przekształcenie utworu literackiego na potrzeby określonej grupy odbiorców.

-adaptacja szkolna- przeznaczona dla młodzieży

-adaptacja teatralna- przeniesienie na scenę utworu epickiego lub lirycznego

-adaptacja filmowa lub telewizyjna- ekranizacja.

Aktor- osoba biorąca udział w przedstawieniu teatralnym, w filmie bądź słuchowisku radiowym. Oprócz odtwarzania ról dramatycznych aktorzy mogą również śpiewać i tańczyć. Aktor gra zwykle postać fikcyjną. Rzadziej zdarza się kreowanie rzeczywistych postaci lub samego siebie.

Aktorstwo- zawód aktorski, sztuka aktorska. Od aktorów oczekuje się dobrej emisji głosu, dykcji, zdolności analizowania i rozumienia tekstu dramatycznego, zdolności wywoływania i odgrywania uczuć, wyrazistości ruchu i mimiki. Dobrzy aktorzy są wyszkoleni w śpiewie, tańcu, improwizacji, obserwacji i naśladowaniu, odgrywaniu tekstów klasycznych, posługiwaniu się dialektem i gwara. Pionierzy nowoczesnej sztuki aktorskiej to między innymi Konstanty Stanisławski, Lee Strasberg, Uta Hagen, Stella Adler i Sanford Meisner. W przeszłości pojęcie aktor ograniczało się jedynie do mężczyzn. W starożytności i średniowieczu uważano, że występowanie kobiety na scenie jej nie przystoi. Dopiero w siedemnastym wieku kobiety zaczęły powszechnie brać udział w przedstawieniach. W czasach Szekspira role kobiet odgrywali mężczyźni i chłopcy.

Amfiteatr- (łac. amphiteatrum) - odkryta arena o kształcie elipsy lub koła, otoczona - najczęściej wznoszącymi się schodkowo - ławkami dla widzów i przeznaczona do publicznych pokazów m.in. walk gladiatorów, walk z dzikimi zwierzętami, naumachii. Budowla ta jest rzymskim wynalazkiem, W czasach imperium rzymskiego zbudowano setki amfiteatrów, głównie w Italii i na zachodzie. Ostatecznie amfiteatr stał się wielkim kompleksem rozrywkowym z widownią (cavea) mieszczącą często dziesiątki tysięcy widzów. Najslawniejszym amfiteatrem jest rzymskie Koloseum. Współcześnie nazwą amfiteatr część widowni wznosząca się stopniowo kuliście lub półkuliście ku górze.

Antrakt- przerwa pomiędzy częściami przedstawienia teatralnego (najczęściej tożsamymi z aktami dramatu), niekiedy wyznaczona przez konieczność zmiany dekoracji.

Broszura- niewielkie wydawnictwo drukowane (do 48/64 stron), oprawione w miękką okładkę.

Cenzura- oficjalny nadzór nad treścią publikacji, filmów, audycji radiowych, telewizyjnych, widowisk teatralnych. Istnieje od zarania ludzkości. Jest to również ograniczanie przez państwo podstawowych praw człowieka - prawa do wolności słowa i wolności prasy, pod różnymi pretekstami. Nadzór sprawowany przez specjalnie do tego celu powołaną instytucję, celem przeciwdziałania upowszechnianiu treści niepożądanych. Każda postać cenzury stanowi ograniczenie swobody dostępu do informacji i prawa publicznego wyrażania myśli i przekonań. Cenzura może być:

instytucjonalna - w danym kraju istnieje specjalna instytucja, która zajmuje się kontrolą i dopuszczaniem (lub nie) do przekazu wszelkich publikacji.

prawna - w danym kraju istnieje prawo zakazujące publikowanie określonych treści pod groźbą rozmaitych kar, które są egzekwowane na normalnej drodze prawnej czyli przez zwykłe organy ścigania i sądy.

prewencyjna - typowa dla ustrojów niedemokratycznych, dokonuje się przez ukazaniem się utworu w druku czy na scenie, polegająca na kontrolowaniu wszelkich przekazów zanim zostaną one opublikowane i zakazie publikowania czegokolwiek bez zgody odpowiedniej instytucji cenzurującej.

represyjna - polegającej na ściganiu, karaniu i ew. wycofywaniu z obiegu materiałów objętych cenzurą, jednak bez cenzurowania ich przed publikacją.

kreacyjna- polega na formułowaniu wskazówek i nakazów dla autorów.

wewnętrzna - nieformalna kontrola sprawowana przez wydawnictwo lub redakcję czasopisma, świadomy lub podświadomy mechanizm psychiczny nakazujący autorowi unikanie określonych treści odbywająca się nie na mocy prawa lecz wewnątrz wydawnictw czy stacji telewizyjnych i polegająca na kontrolowaniu publikacji przez właścicieli mediów.

polityczna - ograniczenia wolności słowa dotyczących polityki, szczególnie krytyki władz.

represyjna- ma miejsce po wydaniu lub wystawieniu utworu.

religijna - ograniczenia publikacji krytykujących pewną religię - zarówno jej dogmaty jak i bardziej przyziemne sprawy typu postępowanie kleru czy sprawy finansowe.

Dawniej cenzura była głównie instytucją kościelną o charakterze prewencyjnym, reakcją na działalność cenzury było pojawienie się języka ezopowego, a w XX wieku w krajach komunistycznych także tzw. literatury drugiego obiegu, wydawanej poza zasięgiem cenzury. W Polsce edykt z 1523 roku wprowadził kontrolę publikacji i sprowadzania książek zagranicznych; w 1617 roku wydano pierwszy indeks ksiąg zakazanych; w XVIII wieku funkcję cenzora pełnił marszałek wielki koronny. Po rozbiorach elementem represyjnej polityki zaborców stała się cenzura prewencyjna, która objęto wszystkie publikacje. Całkowite zniesienie cenzury miało miejsce w Królestwie Polskim podczas powstania listopadowego, a po 1905 roku została złagodzona. Konstytucja z 1921 roku wprowadziła zakaz cenzury prewencyjnej i systemu koncesyjnego, który ograniczono w konstytucji z 1935 roku. Organy cenzury podlegały władzom politycznym i państwowym; obowiązywały poufne polecenia dotyczące wszystkich dziedzin życia społecznego oraz konkretnych osób. Ustawa z 1981 roku ograniczyła zakres cenzury prewencyjnej, wprowadziła odwołanie do Naczelnego Sądu Administracyjnego i możliwość zaznaczania ingerencji cenzorskich, a ustawa z 1990 roku zniosła cenzurę prewencyjną.

Chór w dramacie- grupa postaci wykonująca pod przewodnictwem koryfeusza zbiorowe śpiewy lub recytacje, będące częścią dialogów dramatu bądź też uogólniającym komentarzem do jego akcji. Pierwowzorem chóru dramatycznego były zbiorowe występy śpiewaków uświetniające uroczyste obchody Dionizji w starożytnej Grecji. Pieśni chóru były stałym elementem kompozycyjnym antycznej tragedii. W późniejszych dziejach dramatu obecność chóru staje się m.in. narzędziem stylizacji (np. *"Odprawa posłów greckich"* Jana Kochanowskiego), środkiem służącym patetyzacji i poetyzacji świata przedstawionego (*"Dziady II"* Adama Mickiewicza) oraz nośnikiem zdarzeń symbolicznych (*"Mord w katedrze"* T. S. Eliota).

Commedia dell' arte- gatunek dramatyczny, włoska komedia ludowa oparta na improwizacji scenicznej i komizmie sytuacyjnym, popularna w XVI- XVIII wieku. Nowością w commedii dell' arte było dopuszczenie na scenę kobiet oraz zerwanie z literackim tekstem na rzecz konwencjonalnych sytuacji scenicznych oraz stale powracających typowych postaci. Włoska commedia dell' arte rozpowszechniła się w wielu krajach europejskich i wywarła wpływ na twórczość wielu dramaturgów m.in. Moliere. W XX wieku nawiązywali do niego reformatorzy : W. E. Meyerhold i G. Craig oraz twórcy teatru ulicznego.

Dramat- jeden z rodzajów literackich; utwory dramatyczne zwykle przeznaczone są do inscenizacji teatralnej, prezentują działania i wypowiedzi postaci bez pośrednictwa podmiotu mówiącego. Fabuła dramatu jest zwykle jednowątkowa i opiera się na dominującym konflikcie. Utwór dramatyczny dzieli się na akty, sceny i odsłony, a w jego tekście można wyróżnić tekst główny oraz tekst poboczny. Dwoma podstawowymi gatunkami dramatycznymi są: tragedia i komedia; oba narodziły się w starożytnej Grecji, tam też powstała pierwsza teoria dramatu (teoria tragedii w *"POETYCE"* Arystotelesa).

Didaskalia- tekst poboczny dramatu , na który składają się uwagi autora na temat miejsca akcji, postaci, sposobu ich zachowania, a także nazwy postaci wprowadzające ich poszczególne wypowiedzi. W dramatach niescenicznym didaskalia mogą osiągnąć rozmiary rozbudowanych wstawek narracyjnych.

Dionizos- według mitologii greckiej bóg wina, reprezentujący nie tylko jego upajający wpływ, ale także ten dobroczynny. Syn Zeusa i kobiety Semele. Jego kult przywędrował do Grecji ze Wschodu, z Tracji, około VI wieku p.n.e. Na cześć Dionizosa odbywały się Dionizje. Kult Dionizosa to podstawowe źródło tragedii. Dionizos- bóstwo opanował Grecję, przyniósł ze sobą zbiorową ekstazę. Czciociele udają się w ustronie i tam oddają się zawrotnym płasom, że dramat należy do Dionizosa dla Greków starożytnych. Z kultu Dionizosa wyprowadza też tragedię Arystoteles w "Poetyce". Tragedia bierze początek od "wyszczynających dytyramb"- pieśń kultowa ku czci Dionizosa. Według starożytnych "wynałazcą" dytyrambu miał być Arion- poeta i muzyk. Dytyramb Ariona przestał być czysto liryczną pieśnią kultową, wzywającą Dionizosa, a stał się opowiadaniem w formie lirycznej jakiejś historii, jakiegoś mitu. W późniejszym bizantyjskim leksykonie (tzw. "Księdze Suda" pod hasłem ARION), znajdujemy wiadomość, z której możemy wysnuć wniosek, że "wynałazek" Ariona polegał na stworzeniu dytyrambu dramatycznego. Według autora leksykonu Arion, po pierwsze był wynałazcą muzycznego "troposu", który potem stosowano w tragedii, po drugie- twórcą dytyrambu, po trzecie- wprowadził recytacje satyrów. Pejsistratos popierał kult Dionizosa. Ustanowił nowe święto Dionizosa, DIONIZJE MIEJSKIE. Do programu Wielkich Dionizji włączona zostaje tragedia.

Emploi- rodzaj ról, w których aktor się specjalizuje w związku ze swoimi predyspozycjami psychicznymi lub warunkami fizycznymi, do początku XX wieku przestrzegana przy obsadzie ról teatralnych i angażowaniu aktorów, mająca także wpływ na twórczość dramatyczną.

Epilog- wydzielona końcowa część utworu epickiego lub dramatycznego, zawierająca zazwyczaj dodatkowe wyjaśnienia lub komentarze autora. W niektórych odmianach dramatu antycznego adres do publiczności zawierający wyjaśnienie zamysłu autora i sensu odegranego przedstawienia. Także posłowie autorskie, część końcowa opery.

Fabuła- układ motywów zdarzeniowych w świecie przedstawionym dzieła literackiego, sztuki teatralnej lub filmu, obejmujący zdarzenia rozgrywające się w fikcyjnym "tu i teraz", zdarzenia pojawiające się w retrospekcjach oraz losy postaci po zakończeniu akcji. Typy fabuły: jednowątkowa, wielowątkowa, epizodyczna, dynamiczna. Fabuła jednowątkowa jest typowa dla małych form epickich, wielowątkowa dla powieści, epizodyczna reprezentuje najniższy stopień wewnętrznej organizacji, fabuła dynamiczna o szybkich zmianach sytuacji i dominującym wątku głównym.

Farsa- odmiana komedii przeznaczona dla masowej publiczności, obejmująca utwory sceniczne o błażej i konwencjonalnej fabule, charakteryzuje się dynamiczną, zwartą akcją opartą na komizmie sytuacyjnym, a nawet wulgarnym humorem, wykorzystuje elementy groteski i karykatury; poprzednikami farsy w literaturze antycznej były komedie Arystofanesa. Farsa ukształtowała się w średniowiecznej literaturze francuskiej, największy rozkwit farsy przypadł na XV i XVI wiek. Arcydziełem średniowiecznej farsy była "*Farsa mistrza Pathelina*". Elementy farsy można odnaleźć w *commedii dell' arte*, w twórczości Moliera, Szekspira, Fredry oraz komediach współczesnych.

Fikcja literacka- właściwość świata przedstawionego dzieła literackiego, teatralnego lub filmowego, będącego tworem wymyślonym, ukształtowanym w wyobraźni autora. Kształt fikcji literackiej jest zdeterminowany przez trzy rodzaje czynników: zasadę prawdopodobieństwa, zamysł autorski, konwencje literackie.

Groteska- kategoria estetyczna odnosząca się do wszystkich rodzajów sztuki oraz literatury; ukształtowanie świata przedstawionego utworu literackiego charakteryzujące się karykaturalną deformacją i absurdalnością, do groteski chętnie sięgały : średniowiecze, romantyzm, modernizm i liczne nurty literatury XX wieku.

Iluzja- własność świata przedstawionego dzieła literackiego, teatralnego lub filmowego, nakazująca odbiorcy traktować ten świat jako realną i wewnętrznie spójną rzeczywistość, niezależnie od jego mimetycznego lub fantastycznego charakteru; niekiedy iluzja jest celowo burzona (ironia romantyczna).

Inscenizacja- sceniczne opracowanie utworu dramatycznego, epickiego lub montażu utworów lirycznych i jego wystawienie, łączące wszystkie elementy formy teatralnej: tekst, muzykę, oprawę sceniczną, grę aktorską, nadające im spójny i całościowy charakter.

Komedia- gatunek dramatyczny uformowany w starożytnej Grecji, wyrosły z twórczości ludowej i obrzędów ku czci Dionizosa. Wesoły utwór o dynamicznej akcji z pomyślnym zakończeniem, posługujący się różnymi odmianami komizmu, tragedii komedia przeciwstawia humor, kompozycyjną swobodę i stylistyczną różnorodność. Średniowieczną formą komedii było intermedium. W okresie od XVI wieku do końca pierwszej połowy XIX wieku rozwijały się dwa modele komedii: komedia nieregularna (zwana romantyczną) i komedia typu molierowskiego.

Komizm- jedna z podstawowych kategorii estetycznych, sformułowana już w starożytności; własność sytuacji rzeczywistej lub przedstawionej w dziele sztuki, często mająca charakter degradacji, polegająca na zdolności do wzbudzania wesołości.

Krytyka literacka- jedna z dyscyplin literaturoznawczych, której przedmiotem jest opis i ocena zjawisk składających się na bieżące życie literackie; jest dziedziną pośrednią pomiędzy nauką o literaturze a samą literaturą. Jej elementy występują w manifestach i programach literackich oraz w samych dziełach literackich. Podstawowe formy wypowiedzi krytyki literackiej to: recenzja, esej, felieton, artykuł polemiczny, rozprawa, portret literacki.

Krytyka teatralna- to dziedzina dziennikarstwa, zajmująca się oceną twórczości teatralnej. Obejmuje różne aspekty przedstawień, od reżyserii, przez scenografię, po oprawę muzyczną i choreografię. Do najwybitniejszych polskich krytyków teatralnych należeli m.in. Jan August Kisielewski, Tadeusz Boy-Żeleński, Karol Irzykowski, Artur Sandauer i Antoni Słonimski. W Polsce działa obecnie wielu krytyków i czasopism teatralnych, m.in. "Teatr", "Didaskalia" czy "Notatnik teatralny".

Kulisy- dekoracje w formie ścianek lub kotar zamykających po obu stronach scenę i tworzących jednocześnie przejścia dla aktorów; w szerszym znaczeniu: część teatru za sceną.

Kurtyna- w teatrze: ruchoma zasłona (podnoszona albo rozsuwana) oddzielająca scenę od widowni. Pierwsza kurtyna pojawiła się już w Starożytnej Grecji, potem przejęli ją Rzymianie podając się za wynalazców kurtyny w I wieku p.n.e., była to rozsuwana na boki przysłona zamykająca wejście do umownego pałacu. Z biegiem lat wynaleziono kurtynę unoszącą się w górę, co zawdzięczamy Niemcom oraz kurtynę włoską w górę i na boki. Kurtynę używa się do zasłonięcia najczęściej zmian dekoracji zachodzących na scenie lub w antraktach. Wszystkie rodzaje kurtyn służą też do zabiegu oddzielenia świata fikcyjnego - sceny i rzeczywistego - widowni. Do dziś zadanie kurtyny nie zostało zmienione.

Loża- wydzielona, reprezentacyjna część sali widowiskowej w formie niewielkiego balkonu lub wnęki z balustradą, przeznaczona dla kilku osób.

Maska- osłona twarzy w formie twarzy ludzkiej lub pyska zwierzęcego, występująca także jako motyw zdobniczy; zasłona z otworami na oczy kryjąca całą twarz lub jej część, stosowana również w teatrze, zwłaszcza w teatrze starożytnym. Znana w teatrze greckim, od Średniowiecza używana w czasie zabaw karnawałowych zwanych maskaradami. Od XVI w. wprowadzona do teatru dworskiego, później do commedii dell'arte.

Mim- aktor występujący we współczesnej pantomimie; w starożytności: aktor występujący w mimie - widowisku farsowym. W starożytnej Grecji i Rzymie: widowisko farsowe o treści zaczerpniętej z codziennego życia, oparte na mimice, gestykulacji, akrobacji, improwizowanym dialogu, pieśni i tańcu; także gatunek literacki powstały z tego widowiska.

Mirakl (e)- gatunek średniowiecznego dramatu religijnego o charakterze dydaktycznym; sceny dramatyczne przedstawiające cuda dokonywane przez Matkę Boską i świętych.

Misterium- gatunek średniowiecznego dramatu wywodzący się z dramatu liturgicznego; widowisko teatralne będące sekwencją luźno powiązanych scen zaczerpniętych z *Biblii*, apokryfów i dzieł hagiograficznych, organizowane z okazji ważnych świąt kościelnych. Sceniczna realizacja misterium charakteryzowała się symultanizmem w prezentowaniu akcji: wszystkie elementy scenografii, które miały wystąpić w kolejnych epizodach, były od razu umieszczane na scenie; z czasem powstają cykle misteryjne wzbogacane elementami świeckimi. Krótkimi intermediami. Najstarszym polskim misterium jest pochodzący z około 1570 roku tekst Mikołaja z Wilkowiecka *"Historija o chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim"*.

Monodram- krótki utwór dramatyczny, w którym występuje tylko jeden bohater prowadzący monolog skierowany bezpośrednio do publiczności lub do jakiegoś wymyślanego adresata.

Odslona- część sztuki teatralnej, po której zazwyczaj zapada kurtyna, wydzielona za względu na potrzebę zmiany dekoracji.

Opera- typ widowiska muzyczno- dramatycznego ukształtowany we Włoszech pod koniec XVI wieku. Składają się na nie wykonywane z akompaniamentem orkiestry solowe arie i recytatywa oraz pieśni chóralne, a także elementy baletu. Muzyka współdziała z akcją dramatyczną (libretto); podobnie jak i balet wywodzi się z włoskich, renesansowych maskarad karnawałowych, które przerodziły się w widowiska dramatyczne. Opera ma najczęściej 4 akty, a akty są podzielone na sceny. Pierwsze opery powstały w kręgu Cameraty florenckiej- stowarzyszenia uczonych, pisarzy i muzyków, którzy chcieli odrodzić tragedię antyczną; w okresie baroku opera rozwijała się przede wszystkim we Włoszech w szkole weneckiej, rzymskiej i neapolitańskiej. Czołowym przedstawicielem klasycyzmu w operze XVIII wieku był Ch. Gluck, syntezy operowej tego wieku dokonał W.A. Mozart. Najpełniej opera rozwijała się w XIX wieku, dominowała opera włoska, ale rozwijały się także opery narodowe: francuska, niemiecka, rosyjska, polska, czeska i inne. Na początku XX wieku pojawiły się w operze wpływy symbolizmu i ekspresjonizmu a później tendencje klasycyzujące i historyczne. Współczesnym polskim kompozytorem operowym o światowej sławie jest K. Penderecki. Opera złożona jest z:

partii wokalnych:

-solowych (recytatywy, arie),

-zespołowych (ansamble),

-chóralnych,

partii orkiestrowych:

-uwertura

-intermezzo

wstawek baletowych

czasami również z partii mówionych.

Pacynka- lalka teatralna nakładana na dłoń i poruszana palcami aktora; w przypadku lalek o większych rozmiarach animator umieszcza dłoń w głowie pacynki, kontrolując jej mimikę. Ciało pacynki jest wtedy zawieszane na jego przedramieniu. Najprostsza pacynka to skarpetka naciągnięta na rękę. Taką formę miał Pan Cerowany, pacynka występująca w dobranockach telewizyjnych w Polsce pod koniec lat 60.

Pantomima- nieme widowisko sceniczne, w którym treść przekazywana jest przez aktorów wyłącznie za pomocą ruchów ciała, gestów, niekiedy także mimiki. Rodzaj teatru, w którym aktor (mim) nie używa głosu, tylko odgrywa przedstawienie używając ruchu, mowy ciała i gestów. Często, ale nie zawsze, ma pomalowaną twarz na białą. Teatr pantomimy ma dwie typowe postaci. Pierwsza z nich to komedia służąca łatwej rozrywce. Zwykle unika ona poważnych tematów i skomplikowanej fabuły, gdyż ma przede wszystkim doprowadzić widza do śmiechu. Druga postać pantomimy może rozśmieszać nie mniej niż pierwsza, ale ma inny cel - prowokuje refleksję nad sensem życiowych zaangażowań człowieka. Prócz komicznych, podejmuje też poważne tematy, a

czasem wzrusza. Wymaga ona od widza większego wysiłku wyobraźni i intelektu, dlatego jest w pewnym sensie sztuką elitarną.

Paradyz - (obecnie jaskółka) najwyżej i najbardziej wysunięta część widowni w teatrze, na którą dostępne są najtańsze bilety wstępu. Widownię zasiadającą w jaskółce stanowią najczęściej biedni studenci, w dawnych czasach drobnomieszczaństwo. Charakteryzowali się głośnym zachowaniem.

Proscenium- część sceny znajdująca się przed kurtyną w teatrze. W starożytności wzniesienie przed budynkiem scenicznym, spełniające rolę sceny, określenie stosowane było w odniesieniu do:

-podium, na którym rozgrywała się akcja (teatr grecki) - tzw. proskeon

-miejsc siedzących tuż przy scenie zajmowanych przez uprzywilejowane grupy społeczeństwa (teatr rzymski).

W teatrze nowożytnym: odsłonięta część sceny przed kurtyną, wysunięta nieco w stronę widowni; przedscenie.

Rampa- dawniej - rząd lamp umieszczonych na brzegu sceny, oświetlających ją. Rampa wyraźnie oddzielająca scenę od widowni pojawiła się w XVIII wieku;

obecnie - brzeg sceny teatralnej.

Reżyseria- działania inscenizacyjne prowadzące do realizacji widowiska teatralnego, telewizyjnego, filmu i słuchowiska radiowego. ogół czynności reżysera związanych z wystawieniem sztuki teatralnej, filmu, audycji radiowej, programu telewizyjnego.

Scena- wydzielona przestrzeń przeznaczona do działań teatralnych. Przestrzeń w budynku teatralnym przeznaczona dla wystawiania utworów. Na przestrzeni dziejów nowożytnych ukształtowały się różne odmiany scen:

pudełkowa (włoska) - oddzielona jest od widowni kurtyną i rampą oraz wyposażona w odpowiednie urządzenia techniczne;

otwarta (estradowa) - wywodząca się z teatru elżbietańskiego otwarta i pozbawiona kurtyny przestrzeń znajdująca się wśród widzów, może być otoczona widownią z trzech stron;

en ronde - w kształcie koła lub czworoboku, otoczona widzami ze wszystkich stron;

W średniowieczu powstała tzw. Scena symultaniczna, składająca się z szeregu masjonów, czyli "domków", w których rozgrywała się akcja.

W okresie średniowiecza stosowano sceny zbudowane z kilku pawiloników o ażurowych ściankach tzw. "mansjony", w nich kolejno, rozgrywała się akcja przedstawienia. Widz przez cały czas widział dekoracje potrzebne do odegrania całego przedstawienia. Do ustawianej na podium stałej ścianki dostawiano prostopadle przegrody tworząc szereg pawilonów zwanych "celkami". W okresie renesansu zaprzestano symultanicznego sposobu przedstawiania akcji. Wprowadzono ruchome dekoracje, na których tle rozgrywały się poszczególne sceny. Przed i po przedstawieniu scena zasłaniana była kurtyną. Stosowano też scenę obrotową i zapadnie.

W XVI wieku w Europie rozpowszechnił się typ sceny terencjuszowskiej, nawiązującej do teatru antycznego, składającej się z kilku ustawionych na podeście pawilonów, zwanych też celkami, w których rozgrywano akcję, stąd inna nazwa - scena celkowa.

Scena to także najmniejsza część utworu dramatycznego wchodząca w skład aktu; faza akcji, wyodrębniona ze względu na występowanie w niej określonego zespołu postaci.

Scenariusz- tekst literacki stanowiący podstawę dzieła filmowego, zawierający szkic fabuły utworu, ramową charakterystykę postaci i scenerii wydarzeń oraz dialogi. Zawiera ogólną charakterystykę poszczególnych scen, szkic fabuły, charakterystykę postaci, opis miejsc, dialogi oraz uwagi odautorskie i reżyserskie. Stanowi wskazówkę dla działań reżysera, scenografa, operatora i aktorów, w trakcie których podlega niekiedy istotnym zmianom. Scenariusz może posiadać walory pozwalające traktować go jako autonomiczny utwór® literacki. Może być przeróbką istniejącego dzieła literackiego (scenariusz adaptowany) lub stanowić oryginalną twórczość autora (scenariusz oryginalny).

Sceneria- krajobraz, dekoracje, które tworzą plastyczne tło, na którym rozgrywa się akcja filmu, sztuki.

Scenograf- artysta plastyk opracowujący scenografię do filmu lub sztuki, osoba zajmująca się oprawą plastyczną widowiska teatralnego lub filmowego.

Scenografia- opracowanie plastycznej i architektonicznej oprawy widowiska teatralnego, filmowego itp.; oświetlenie, dekoracje, kostiumy i rekwizyty stanowiące taką oprawę. Scenografia ze względu na swoją funkcję może budować relację scena - widownia, może zwielokrotnić punkty widzenia np. przez inne umieszczenie sceny, widowni lub przez zmienne, ruchome punkty obserwacji widza, przechodzącego do różnych przestrzeni; jest dostosowana do koncepcji inscenizacji i ściśle współuczestniczy w tworzeniu spektaklu. W ogólniejszym sensie scenografia realizuje koncepcję przedstawienia środkami pozawerbalnymi, określa wzajemną relację znaków teatralnych zwłaszcza między obrazem a tekstem.

Teatr- dziedzina sztuki polegająca na realizowaniu scenicznych utworów literackich, przeznaczonych na scenę przez autorów lub adaptowanych przez reżysera, obejmująca również operę, balet, pantomimę, rewię itp.; instytucja, organizacja zajmująca się wystawianiem utworów scenicznych; zespół aktorów, reżyserów, scenografów, muzyków, mechaników pracujących w tej instytucji; budynek, pomieszczenie przystosowane do wystawiania utworów scenicznych; także: widzowie zebrani na przedstawieniu, widownia; twórczość sceniczna danego autora, kraju, narodu, danej epoki np. Teatr Witkiewicza, Wyspiańskiego, Szekspira.

Teatr absurdu- czerpiący z doświadczeń surrealizmu i egzystencjalizmu awangardowy ruch w dramaturgii XX wieku. Termin został ukuty przez krytyka, Martina Esslina, który tak właśnie zatytułował swą książkę z 1962 roku na ten temat. Najbardziej wyrazistą cechą teatru absurdu jest niska mimetyczność i groteskowość świata przedstawionego. Za działaniami schematycznie zarysowanych postaci kryją się wyłącznie motywacje kompozycyjne, przy czym większość tych działań to działania językowe, które ilustrują sytuacje człowieka doświadczającego absurdu. Do najważniejszych przedstawicieli teatru absurdu należeli: S. Beckett, E. Ionesco, J. Genet, A. Asdamov, S. Mrożek. Gatunek ten miał swe przejawy nie tylko w dziedzinie dramatu, ale także w literaturze klasycznej (Bruno Schulz, Alfred Jarry, Franz Kafka, Mikołaj Gogol) oraz w filmie (Luis Buñuel).

Teatr alternatywny- określenie grup teatralnych, często o charakterze środowiskowym, działających poza systemem teatrów repertuarowych; wywodzi się o pojęcia tzw. Sztuki alternatywnej, która rozwijała się w latach sześćdziesiątych XX wieku jako opozycja wobec społecznie usankcjonowanych form życia artystycznego. Przedstawienia teatru alternatywnego mają często charakter happeningów z udziałem publiczności, w których zasadnicze znaczenie ma sam proces tworzenia spektaklu.

Teatr awangardowy- jest innym, zamiennym określeniem teatru absurdu. Teatr awangardowy, teatr posługujący się nowymi, niekonwencjonalnymi środkami wyrazu, wystawiający nieznaną, nietypowy repertuar. W latach 50. i 60. za awangardę była uważana np. dramaturgia E. Ionesco, J. Geneta, S. Becketta, często również S. Mrożka, T. Różewicza, Witkacego, oraz stosujące niekonwencjonalne i eksperymentalne formy pracy scenicznej teatry: np. J. Grotowskiego, P. Brooka, M. Białoszewskiego, T. Kantora. Określenie nieścisłe i unikane przez samych twórców.

Teatr bulwarowy- ukształtowany w XIX wieku teatr, którego popularny i łatwy repertuar przeznaczony jest dla szerokiej, niewymagającej mieszczańskiej publiczności.

Teatr dworski- teatr związany z dworem królewskim lub magnackim, charakterystyczny dla kultury renesansu i baroku.

Teatr faktu- określenie nurtu reportażowo- dokumentalnego we współczesnym teatrze i dramaturgii; podstawą teatru faktu są dokumenty, listy, relacje dziennikarskie, dokumenty filmowe; typową konwencją dramaturgiczną jest formuła procesu. Najpopularniejszymi przykładami są: "Dochodzenie" P. Weissa, "Rozmowy z katem" według K. Moczarskiego. Teatr faktu był

popularny w latach sześćdziesiątych XX wieku na scenach amatorskich; prezentowany jest też w telewizji.

Teatr guerrilla- jedna z odmian teatru alternatywnego; happenski teatr uliczny związany z ruchami kontestacji politycznej w USA i Europie w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku. Wyłonił się z awangardy teatralnej przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Celem tego teatru była walka ze skostnieniem panującego systemu politycznego poprzez parodiowanie jego centralnych haseł. Ważną cechą tego teatru była spontaniczność działań teatralnych, przeciwstawiana rytualizmowi kultury oficjalnej. Nawiązują do źródeł teatru : magicznych rytuałów, wielkiej fety, jak greckie Dionizje. Wobec tego przeniesiono większość działań teatralnych na ulice, często grano za darmo. Ale nie chodziło tylko o zabawę, wspólne przeżywanie było alternatywą dla alienacji; darmowe przedstawienia podkreślały niezależność twórców, odwrócenie się od sztuki komercyjnej. W teatrze guerrilla istniały dwa podstawowe cele i dwie wobec tego płaszczyzny działania : teatr jako nośnik informacji; przedstawienia miały zmuszać do myślenia. Drugą płaszczyzną oddziaływania była próba wskrzeszenia nowych doznań psychicznych w uczestnikach. Polskim przykładem może być działalność Pomarańczowej Alternatywy w drugiej połowie lat osiemdziesiątych.

Teatr lalkowy- teatr, w którym zamiast aktorów występują lalki: kukielki umieszczone na kijkach lub zawieszane na sznurkach marionetki albo nałożone na ręce ukrytych animatorów pacynki. Lalkarze udzielają lalkom swojego głosu. Odmiana teatru znana już w starożytności, pierwotnie związana z obrzędami, potem z kulturą ludową. Współcześnie teatry lalkowe wystawiają głównie widowiska dla dzieci. Od lat 80. największymi ośrodkami sztuki lalkarskiej w Polsce są Białystok i Wrocław.

Teatr muzyczny- widowisko łączące partie mówione ze śpiewem i muzyką.

Teatr ogródkowy- odmiana teatru bulwarowego; lekkie widowisko o ograniczonej liczbie aktorów i skromnych dekoracjach, wystawiane pod gołym niebem.

Teatr plastyczny- typ widowiska teatralnego, w którym nośnikiem znaczeń i nastroju nie jest słowo, lecz obraz. Teatr plastyczny wyrósł na marginesie Wielkiej Reformy Teatralnej i wraz z filmem plastycznym, poezją wizualną i teatrem instrumentalnym rozszerzył w XX wieku granice sztuki w kierunku działań intermedialnych. Teatr plastyczny miał początek w teatralizowanych meetingach futurystów, prowokacjach dadaistów, działaniach Fluxusu, performance, happeningu i wielu formach live art lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku.

Teatr polski- teatr w Polsce zrodził się w średniowieczu jako teatr religijny. Pierwsze zapisy łacińskie dramatyzacji liturgicznych pochodzą z XIII wieku (Processio in Ramis Palmarum), a dramatu liturgicznego (Visitatio Sepulchri) z poł. XIII wieku (przed 1253 rokiem). Pierwszym teatrem świeckim był humanistyczny teatr studentów i profesorów Akademii Krakowskiej, w którym grano od pocz. XVI wieku (także na dworze królewskim) po łacinie, później (zapewne od poł. XVI wieku.), w repertuarze znajdowały się utwory o tematyce mitologicznej (Sąd Parysa. J. Lochera). W 1578 roku wystawiono z inicjatywy J. Zamoyskiego we dworze w Jazdowie pod Warszawą, w obecności Stefana Batorego, pierwszą polską tragedię renesansową, "Odprawę posłów greckich" J. Kochanowskiego. Na pocz. XVII wieku pojawiły się w Polsce wędrowne zespoły ang. (m.in. ze sztukami W. Szekspira) i wł. zespoły commedia dell'arte, występujące publicznie (Gdańsk, Toruń) i na dworze królewskim (od 1611 w Warszawie). Szczytowy rozwój teatru król. nastąpił za panowania Sasów; od drugiej poł. XVII wieku. również magnaci (m.in. Lubomirscy, Radziwiłłowie, Branicy) zakładali w swych siedzibach sceny. Od połowy XVII wieku do połowy XVIII wieku najpopularniejszą formą teatru były przedstawienia szkolne w kolegiach jezuickich. W okresie wczesnego oświecenia, w wyniku reformy S. Konarskiego u pijarów, weszły na sceny szkolne tragedie i komedie francuskie klasyków, wystawiane w oryginale i przeróbkach polskich.

Teatr szkolny (konwiktowy)- amatorskie przedstawienia o charakterze religijnym i dydaktycznym, wystawiane w szkole dla młodzieży szlacheckiej, prowadzonych przez pijarów i jezuitów. Jego początków szukać należy w XVI-wiecznym teatrze żaków i pauprów, który stanowił

syntezę elementów kościelnych i ludowych. W kolegiach jezuickich XVI-XVII -wiecznych teatr konwiktowy, głównie o charakterze moralizatorskim, zorganizowanej miał pomóc uczniom w opanowaniu sztuki retorycznej, a jednocześnie wpajać określone zasady religijno-moralne. W okresie rozbiorów zaznajamiał z twórczością polskich twórców, podtrzymywał ducha i świadomość narodową. W czasie II wojny światowej pierwszy spektakl powstał i został wystawiony już we wrześniu 1939 roku w Poznaniu i była to "Sobótka" Jana Kochanowskiego. Prawdziwy rozkwit teatru szkolnego zaczął się jednak po drugiej wojnie światowej, wraz z rozkwitem systemu nauczania i edukacji. Autorami sztuk byli zakonnicy, a wykonawcami- uczniowie starszych klas.

Teatr telewizyjny- widowisko telewizyjne wywodzące się ze sztuki teatru. W Polsce teatr istnieje od 1953 roku; od 1959 roku przedstawienia grano "na żywo", potem rejestrowano, od lat sześćdziesiątych, stosowano zapis elektroniczny. Z Teatrem Telewizyjnym współpracują najwybitniejsi reżyserzy teatralni i filmowi. Podstawą widowisk jest dramaturgia polska i obca, adaptacje powieści i utworów poetyckich. Teatr TV prezentuje też wybitne spektakle teatrów z całej Polski, widowiska przygotowywane są w ośrodkach telewizyjnych w Warszawie, Krakowie, Gdańsku i Łodzi.

Teatr uliczny- forma teatru alternatywnego, posługuje się prostymi środkami wyrazu. Widowiska teatru ulicznego odbywają się na ulicach, skwerach, w parkach i obliczone są na przyciągnięcie uwagi przypadkowych przechodniów. Teatr uliczny był szczególnie popularny w latach sześćdziesiątych XX wieku. Przykładami teatrów ulicznych są amerykański teatr P. Schumanna Bread and Puppet, w Polsce- Akademia Ruchu.

Teatralia- dokumenty i przedmioty związane z funkcjonowaniem teatrów, stanowiące świadectwo ich istnienia i działalności.

Teatralna teoria dramatu- ujęcie problematyki dramatycznej, które podkreśla służebny charakter tekstu dramatycznego w stosunku do inscenizacji teatralnej, będącej ostateczną i pełną postacią dzieła dramatycznego.

Tragedia- wywodzący się z kultu Dionizosa gatunek dramatu antycznego; w tragedii znajdowało swój wyraz przekonanie starożytnych Greków o fatalizmie losu ludzkiego, który traktowano jako synonim istniejącego w świecie zła i źródło wpisanego w kondycję ludzką tragizmu. Według "Poetyki" Arystotelesa podstawowym celem tragedii jest wywołanie efektu katharsis; celowi temu podporządkowane są wszystkie elementy kompozycyjne tragedii. Tragedię wystawiano podczas trzydniowych konkursów dramatycznych organizowanych w ramach Wielkich Dionizjów; każdego dnia jeden autor prezentował tetralogię złożoną z trzech tragedii i dramatu satyrycznego. Najwybitniejsi twórcy tragedii antycznej to Ajschylos, Sofokles i Eurypides. Nazwa tragedia składa się z dwóch części, z których druga oznacza śpiew (ode), a pierwsza kozła (tragos), a więc jest to jakby "kozłospiew". Pierwotny układ tragedii- widowisko rozpoczynało się od wejścia (parodos) chóru. Z wejściem tym połączona była pieśń chóralna. Gdy ona milkła, do chóru przychodził aktor i rozgrywała się dialogowa scena przyjścia (epejsodion). W skład takich scen wchodziły dłuższe przemówienia aktora oraz krótkie kwestie i repliki, wymieniane między nim a przodownikami chóru. Nie był to śpiew, lecz dialog recytowany. Ale również taką scenę lub jej część mógł wypełnić dialog aktora z całym chórem, wówczas była to scena muzyczna: chór śpiewał, aktor albo odpowiadał mu recytując, albo też śpiewał. Takie zbiorowe sceny muzyczne najczęściej stosowane były wtedy, gdy sytuacja przynosiła z sobą napięcie wezbranego uczucia, zwłaszcza gdy uczucie wyładowywało się w lamencie, stąd sceny takie otrzymywały nazwę "komposów". Po odejściu aktora rozbrzmiewała nowa pieśń chóru, tym razem już nie "wejściowa", ale wykonywana "na stanowisku" i z tej przyczyny zwana stasimon. Z takich pieśni chóru, zbiorowych scen muzycznych i scen mówionych składała się całość tragedii; gdy akcja ,odonbiegała końca, chór śpiewał pieśń wyjściową (eksodos) i odchodził. Zasadniczo taką pozostawała forma tragedii na zawsze, z jednym tylko dodatkiem: w pierwszej połowie V wieku dodano na początku scenę mówioną, poprzedzającą wejście chóru; zwano ją prologiem, czyli "przedmową". Nie od razu jednak ustalili się zwyczaj rozpoczynania w ten sposób widowiska: stale obserwujemy go dopiero w II połowie stulecia. Sceny dialogowe, podzielone pieśniami chóru, dały początek nowożytnemu podziałowi dramatu na akty. Za Tespisa i pierwszych jego następców, rola chóru była bez porównania większa niż rola aktora. Akcja była

raczej opowiadana, niż rozgrywała się w oczach widza. Aktor w swoich "przyjściach" przeważnie opowiadał co zaszło za sceną, chór w pieśniach dawał wyraz uczuciom, jakie budziły w nim wiadomości, lub snuł na ich temat refleksje. W tych warunkach w sposób naturalny powstała tak często w późniejszej tragedii powracająca postać "zwiastuna" (angelos), osoby, która zza sceny przynosi ważne dla rozwoju akcji wiadomości. Potem wprowadzono drugiego aktora, wprowadził go Ajschylos, trzeciego dodał Sofokles. Poza trzech aktorów tragedia grecka nie wyszła, jedynie wyjątkowo, do wykonania jakiejś drobnej roli mógł czasem zjawić się jeszcze czwarty. Każdy z trzech aktorów mógł grać więcej niż jedną rolę, ale na scenie, prócz chóru i jego przodownika równocześnie znajdować się mogły tylko trzy osoby. Uniemożliwiało to wprowadzenie budowanie scen wieloosobowych, z jakimi spotykamy się w teatrze szekspirowskim lub nowoczesnym, ale sprzyjało zawartości dialogu i koncentracji uwagi widza.